

*T.ü.f.d., dos. Əkbərov Rahib
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası*

AZƏRBAYCAN MİLLİ ŞURASININ 29 MAY 1918-ci il TARİXLİ 3 SAYLI İCLAS PROTOKOLUNUN SİYASİ-HÜQUQU MAHİYYƏTİNƏ DAİR

Açar sözlər:	hüquq mənbələri, kontinent hüququ, hüquqi varislik, icarə müqaviləsi, hüquqi denonsasiya, beynəlxalq hüquq, hüquqi prosedür, müqavilə hüququ, hüquqi kolliziya.
Key words:	legal sources, continental law, legal inheritance, renting contract, legal termination, international law, legal procedure, contract law, legal collision.
Ключевые слова:	источники права, континентальное право, правовое наследие, юридическая денонсация, международное право, юридическая процедура, договорное право, правовое коллизия.

Azərbaycan Milli Şurasının fəaliyyətində ən ziddiyyətli məqam kimi xarakterizə edilən 1918-ci il 29 may tarixli 3 saylı iclas Protokolu, xüsusi araşdırılma və geniş təhlil aparılmasını zəruri edən məsələləri əhatə edir. 2018-ci ildə 100 illik yubileyini qeyd etməyə hazırlaşdığımız Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması, xalqımızın çox əsrlik dövlətçilik tarixinin şərəf və qürur mənbəyidir. Böhs olunan dövrün son dərəcə çətin və müərkəb olması və nayın bahasına olursa-olsun Cümhuriyyətin legitimləşdirilməsinə çalışan Milli Şuranın həmin vaxt və sonrakı mərhələlərdə qəbul etdiyi bütün qərarlar, zərurətdən yaranmış imperativ aktlar olmuşdur. Lakin, hansı səbəbdən və tarixi şəraitdə baş verməsindən asılı olmayaraq tarixi fakt və onun hüquqi nəticələri öyrənilməli və baş verə biləcək anoloji presedentlərin qarşısının alınması, təkrarlanmaması üçün yaddaşlarda saxlanılmaqla, nəticə çıxarılması olduqca zəruridir.

Milli Şuranın "İstiqlal Bəyannamə"sinin hüquqi təbiəti mahiyyət etibarilə, Şimali Azərbaycan ərazisində yaşayan Azərbaycan xalqının ümumi iradəsinin ifadə etməklə, demokratik respublika quruluşuna əsaslanan hakimiyyətin yaradılmasını özündə ehtiva etmişdir (1., s. 9-10). Azərbaycan Milli Şurasının elan etdiyi Cümhuriyyətin ərazi həddləri, Cənubi Qafqazın cənub və şərq sərhədlərini əhatə edir. Yəni, Şimali Azərbaycan xanlıqlarının, o cümlədən İrəvan xanlığının da daxil olduqları ərazilər yeni varis dövlət, yəni AXC-nin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Türkmənçay müqaviləsində (1828-ci il) nəzərdə tutulan ərazi bölgüsünə müvafiq olaraq, yalnız Şimali Azərbaycan ərazilərində mövcud olmuş xanlıqlar və digər ərazi vahidləri, Cümhuriyyətin tərkib hissəsinə daxildir. Beləliklə, Bəyannamədə göstərilən ərazilər çərçivəsində müəyyən edildiyi kimi, Şimali Azərbaycanda mövcud olmuş xanlıqların hüquqi varisi, bilavasitə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətidir.

Dövlətlərin varisliyi (8., s.333) prinsipinə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, Cənubi Qafqazın Rusiya imperiyası tərəfindən işğal olunmasına qədər nominal müstəqil olan və dövlət hakimiyyəti atributlarına malik olan Azərbaycan xanlıqları, o cümlədən İrəvan xanlığı, öz mövcud ərazi həddlərində yeganə hüquqi varis dövlətdir. Müasir beynəlxalq hüququn müəyyən etdiyi prinsiplərin (8., s.55-78) hüquqi normaları da, bu prosedurları bir daha təsdiq edir. Rusiya imperiyasının düşünlü quberniya inzibati-ərazi vahidləri sistemi isə, milli inzibati-ərazi quruluşunun əsaslarını daşımaq, başqa xalqları müxtəlif bəhanələrlə bu ərazilərdə yerləşdirib məskunlaşdırmaqla, "milli inzibati-ərazi vahidlərini əritmək" və beləliklə gələcək "parçalamaq" siyasətlərini asanlıqla həyata keçirmək məqsədi daşımışdır. Məqsədlə İrən və Türkiyə ərazilərindən bu yerlərə köçürülən ermənilər, əhali nisbətini dəyişməsinə hesablanmış siyasəti təmin etmişdilər. Rusiya imperiyasının işğal nəticəsində Azərbaycan ərazilərinin məskunlaşdırılması çərçivəsində torpaqların ermənilərə verilməsi mütəmadi prosesə çevrilmişdir. Bu proses isə, sanki Avropa kontinent hüququnda təsbit edilmiş "ölü əl hüququ"nın ("kilsəyə verilən torpaqlar heç zaman geri qaytmır") analogiyası idi (5., s.64). "Ölü əl hüququ"nun ("kilsəyə verilən torpaqlar heç zaman geri qaytmır") analogiyası idi (5., s.64). Yəni, tarixi faktlar sübut edir ki, məskunlaşmış ərazilər müxtəlif bəhanələrlə (inzibati-idarəçilik sistemində islahatlar və s.) bir-birinin ardınca Azərbaycan inzibati-ərazi idarəçiliyindən çıxarılmışdır.

Azərbaycan torpaqlarının ermənilərə verilməsini rəsmiləşdirən Milli Şuranın 29 may 1918-ci il iclasında, AXC-nin Nazirlər Şurasının sədri F.X.Xoyski məsələ ilə bağlı çıxış edərək yığıncaq

İştirakçılara bu məsələ barədə məlumat vermişdir (2., s.14). İclasda, erməni şurasının müraciəti əsasında mərkəzi şəhər statusunda İrəvanın, erməni federasiyasına verilməsi müzakirə edilmişdir. Əslində, erməni şurası Cənubi Qafqazdan qərbdə yerləşən ərazilərdə yaradılmalı idi. Lakin, erməni şurası, mürəkkəb və ağır hərbi-siyasi vəziyyətlə əlaqədar və Zaqafqaziya Seyminin dağılmasından sonra, Azərbaycan nümayəndə heyətindən bu məsələdə kömək göstərilməsi üçün xahiş etmişdir. Nəticədə Azərbaycan Milli Şurası, erməni şurasının şifahi müraciətini səs verməyə çıxararaq onların istəyini 16 nəfər lehynə, 1 nəfər əleyhinə və 3 nəfər bitərəf qalmaqla yərinə yitirmişdilər.

Torpaqların "peşqəş" edilməsini rəsmiləşdirən hüquqi aktda, əvəzsiz istifadə hüququnun hər hansı bir forması: müvəqqəti, daimi və ya keçid dövrü (formasından asılı olmayaraq, müqavilə hüququnun iki mühüm elementi: qiymət və müddət göstərilməyib) üçün verilməsi təsbit edilməmişdir. Belə olduğu halda, hüquqi əlamətlərinə görə şifahi razılaşma əsasında əvəzsiz istifadə (icarə) hüququ yaranır. Təbii ki, Milli Şuranın qərarı narazılıqla qarşılanmış, xüsusilə də, İrəvan quberniyasının Azərbaycan təmsilçilərinin çox ciddi etirazına səbəb olmuşdur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ali hakimiyyət orqanının qərarı isə, erməni, gürcü və Türkiyə nümayəndələrinin nəzərinə çatdırılmışdır. Beləliklə, Milli Şuranın 3 sayılı iclasının Protokolu ilə təsdiq edilmiş çox kobud və səhv qərar, tarixən təşəkkül tapmış status kvonou dəyişmiş, Azərbaycanın bir hissəsinin, dövlət varisliyi hüququnda yalnız İrəvan xanlığının əhalisinə aid edilən hüquqlar mənimlənməmiş, AXC hökuməti yerli əhalinin rəyini nəzərə almadan bu hüquqları öz səlahiyyətləri çərçivəsinə daxil edərək, İrəvan şəhərini erməni şurasına güzəşt etmişdir.

Milli Şuranın F.X.Xoyskinin sədrliyi ilə keçirilən 3 sayılı iclası və onun Protokolunun hüquqi məzmunu və mahiyyətinin təfsir edilməsi, Azərbaycan Respublikası tərəfindən onun denonsasiyası üçün, qanunvericilik bazasının prosessual təminatının bütün qanuni əsaslarının tətbiq olunmasının hüquqi forma və üsullarını müəyyən edir. Belə ki, hüquqi cəhətdən təfsir edilən Protokolun məzmunu və hüquqi konstruksiya elementlərinə müvafiq olaraq, burada əvəzsiz istifadə hüququ yaranır və istifadə hüququnun obyektinə isə İrəvan şəhəri, daha dəqiq İrəvan quberniyasının ərazisidir. Öhdəlik hüququndan məlumdur ki, kontraktların bağlanması lital (yazılı) və verbal (şifahi) formaları müqavilə hüququ münasibətlərinin əsas tənzimləmə üsuludur. Verbal (şifahi) müqavilələr, bilavasitə ifadələrin tələffüz edildiyi andan hüquqi qüvvəyə minir və adətən "əllərin sıxılması" ilə sanki təsdiqini ("möhürlənməsini") tapır. Roman-german hüquq sistemində qarşı tərəfin əsas razılığını təmin edən və uyğun gələn cavabın verilməsi vasitəsilə ifadə olunan şifahi müqavilə, stipulyasiya adlanır. Konkret bəhs etdiyimiz hüquqi prosedür üzrə, stipulyasiya (şifahi) müqaviləsinin bütün hüquqi konstruksiya elementlərindən istifadə olunmuşdur.

Mülkiyyət hüququ, mülkiyyətin əldə edilməsinin ilkin və törəmə üsullarını müəyyən edir. Konkret bəhs etdiyimiz hal üzrə, ilkin mülkiyyət hüququna sahiblik, İrəvan əhalisinin səlahiyyətlərinə aiddir. Törəmə üsulla əldə edilən hüquq isə, əvvəlki mülkiyyətin hüquqlarına əsaslanır. Yeri gəlmişkən bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, İrəvan əsirlərdəsinə məxsus bu ərazilərin əzəli mülkiyyətə sahiblik hüququnun məzmunu ilə, Bakı quberniyasında mülkiyyət hüququ əldə etmiş (məs: erməni millətindən olan sahibkar neft milyonçuları və s.) sahibkarların varisliyinin hüquqi məzmunu arasında fərqlər çox böyükdür. Çünki, birinci halda sahiblik hüququ əzəli (torpaq) mülkiyyətlə, ikinci halda isə, məlum Bakı neft sənayesinin XIX əsrin ikinci yarısı, XX əsrin əvvəllərindəki sürətli inkişafı ilə əlaqədar olaraq dünyanın ayrı-ayrı dövlətlərindən gəlmiş müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin (məs: Nobel qardaşları və s.) əldə etdikləri mülkiyyətə törəmə sahiblik (sonradan, törəmə əldə edilmiş) hüququ ilə bağlı idi.

Beləliklə, İrəvan quberniyası üzrə varis mülkiyyətçi və eyni zamanda mülkiyyətə sahiblik (sahibliyin iki mühüm elementi var: əşyanın özü və ona sahib olmaq üçün niyyətin, iradənin olması) hüququnda, yalnız İrəvan quberniyasının əhalisi çıxış edir. Digər tərəfdən masa üzərində hüquqi prosedür qaydalara əməl edilməklə yazılı (lital) təsbit edilən rəsmi dövlət sənədi, Milli Şuranın iclas Protokolu mövcuddur. Yəni torpaqların erməni federasiyasına verilməsi sübuta ehtiyacı olmayan, danılmaz hüquqi fakt kimi Protokolla rəsmiləşmişdir. Ona görə də, İrəvan quberniyasının erməni milli federasiyasına verilməsi nəyinki şifahi (verbal) razılaşma əsasında müəyyən edilmiş, eyni zamanda birtərəfli yazılı (lital) Protokolla rəsmiləşdirilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, əşyaya olan

hüquqlar içərisində mülkiyyət hüququ, ən geniş istifadə olunun hüququdur. Ümumiyyətlə isə, əşya hüquqlarına mülkiyyət (o cümlədən torpaq) və özge əşyalara hüquqlar aid edilir.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə müvafiq olaraq, icarə müqaviləsi əmlak kirayəsi müqaviləsidir. Mülki Məcəllənin 36-cı fəsilində, "Əvəzsiz istifadə müqaviləsi"nin anlayışından bəhs edilir. Bu fəsilin 732-ci maddəsinə görə, əvəzsiz istifadə müqaviləsi, hər hansı əşyanı kirayəyə verən, onu kirayəçinin istifadəsinə verməyi öhdəsinə götürür və özü də bu öhdəlikləri, tərəflər (kontraqentlər) əvəzsiz icra etməlidirlər (4., s. 410-412). Mülki Məcəllənin 737-ci maddəsinə isə "Əvəzsiz istifadə müqaviləsi üzrə hüquq münasibətlərinə vaxtından əvvəl xitam verilməsi" qaydaları təsbit edilmişdir. Bu maddəyə əsasən əşyanı kirayəyə verən fizik və ya hüquqi şəxs aşağıdakı hallarda razılaşmaya xitam verə bilər:

- 1) kirayəçi əvəzsiz istifadəyə verdiyi əşyaya gözlənilməz hallar nəticəsində ehtiyac duyduqda;
- 2) kirayəçi əşyadan müqavilənin şərtlərini pozmaqla istifadə etdikdə:

a) o cümlədən üçüncü şəxslərin istifadəsinə verdikdə;

b) və ya kirayəçinin kifayət qədər vicdanlı olmaması üzündən əşya mühüm təhlükəyə məruz qaldıqda ləğv edilə bilər.

Beləliklə, verildiyi andan ermənilərin bu torpaqlara sahibliyi qanunsuz (belə ki, hüquqi varis olan İrəvan şəhəri əhalisinin rəyi öyrənilməyib), həm də vicdansız sahiblikdir (çünki, ermənilərin bütün sonrakı davranışları bunu təsdiq edir). Eyni zamanda, erməni tərəfinin bu razılaşmanı inkar etməsini əsaslandıracaq heç bir arqumentləri yoxdur. Milli Şuranın iclasında təsbit edildiyi kimi, erməni federasiyası ilə, nəyinki şifahi (verbal) razılaşma mövcud olub, eyni zamanda bu razılaşma (əvəzsiz istifadə hüququnun yaranması) iclas Protokolunun yeganə və əsas məzmununu təşkil edir. Bu razılaşma, hüquqi məzmunu və mahiyyətinə görə, ssuda müqaviləsinə də, oxşardır (hüquqi analogiya). Ssuda müqaviləsinə görə, əşya müvəqqəti və əvəzsiz digər subyektdə istifadə üçün verilir, istifadə qurtardıqdan sonra əşya tam və toxunulmaz geri qaytarılır. Məhz, əvəzsiz istifadəyə verilən şifahi razılaşmanın obyektinə İrəvan xanlığının torpaqlarıdır. Əvəzsiz icarə (istifadə) elementlərinə malik olan şifahi razılaşma, hətta lital (yazılı) torpaq icarə müqaviləsi kimi verilmiş olsaydı belə, 99 il müddət başa çatdıqdan sonra (hətta, vicdanlı istifadəçi olduğu təqdirdə də) xitam olunur. Avropa kontinentində hüququnda mülkiyyətin icarə verilməsi müddətini müəyyən edən presedent (qanunvericilik təcrübəsinin) hüquqi əsasları isə, Fransa Təsis Məclisinin 29 sentyabr 1790-cı ildə qəbul etdiyi qərarla tənzimlənir (3., s. 619). Bu qərara görə, tipik feodal hüquq institutundan qalma mülkiyyətin "əbədi" icarəyə verilməsi qadağan edilir və icarənin maksimal müddəti 99 il müəyyən edilirdi. Beləliklə, əsrlər boyu feodal hüququnun müəyyən etdiyi "ölü əl hüququ", "mayorat" və s. bu kimi mülkiyyətə "əbədi" sahib olmaq qaydaları ləğv edilirdi.

Beynəlxalq hüquqda ərazilərin dövlətə məxsus olması prinsipi, özündə dövlətlərin ərazi bütövlüyünü ehtiva edir. Eyni zamanda beynəlxalq hüquq, dövlət ərazilərində dəyişikliyin hüquq əsaslarını müəyyən edən bir sıra institutları da tanıyır. Məsələn, dövlət ərazilərində dəyişikliyin könlüllü güzəşt edilməsinin "sessi" adlanan hüquq institutu məlumdur. Roma hüququndan məlum olan və "sessi" adlanan "hüququnun güzəşti", öz hüquqi konstruksiyasına görə, subyektin tələb hüququnu, könlüllü olaraq digər subyektdə güzəşt etməsini müəyyən edir (7., s.536). Müasir beynəlxalq hüquqda, dövlətin ərazilərini könlüllü olaraq digər dövlətə güzəşt edilməsi, yəni mənbəyini Roma hüququndan götürən "sessi" adlanan (6..s.299) hüquq institutu vasitəsi ilə tənzimlənməsi qaydaları mövcuddur. Bundan əlavə, dövlət ərazilərindən "güzəşt" edilməsinin tranzit və ərazilərin icarəyə verilməsi institutunda da, reqlamentləşdirilmişdir. Belə ki, beynəlxalq hüquq müəyyən hallarda bir dövlətin digər dövlətin ərazilərindən, həmin dövlətin razılığı ilə tranzitini və ya onun bir hissəsini icarə götürülməsini (konsessiya hüququ; müasir beynəlxalq hüquqda "sessi") mümkün hesab edir. Təbii ki, Milli Şuranın Protokolunda nəzərdə tutulan güzəştli ("sessi") "könlüllülük", xoş məramdan qaynaqdır və suveren dövlətin öz ərazisini güzəşt etməsi, hər iki dövlətin birgə əməkdaşlıq və ya konfederativ maraqlarını nəzərdə tutdur. Hal-hazırda AXC-nin "sessi" institutunun tarixi-siyasi varisi Azərbaycan Respublikasıdır və məhz, tələb hüququ ona məxsusdur. Ərazilərin verilməsi ilə nəticələnən "güzəşt" imtina bəyan edilməsinin vaxtı isə çoxdan çatmışdır.

İrəvan şəhərinin erməni şurasına güzəşt edilməsi, yəni hüquq münasibətlərində yaranan neqativ və pozitiv hüququn realizasiyası, hüquqi səlahiyyətlərin və prosedür qaydaların pozulması ilə

müşayiət olunmuşdu. Çünki, neqativ hüquqlar mütləq rəy nəzərə alınmaqla realizə edilməlidir. Bu rəy sorğusu keçirməklə və ya hüquqi varislə bilavasitə əldə olunan anlaşma-rəziləq vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Sadəcə olaraq ifadə etsək, Azərbaycan üçün hər hansı pozitiv hal yaranmır, əksinə neqativ, yəni ərazilərin itirilməsi ilə nəticələnən hüquqi "sessi" (güzəşt) yaranır. Məlumdur ki, pozitiv hüquqlar (vəziyyəti yaxşılaşdıran) istənilən hallarda təqdir olunur. Keçmiş İrəvan xanlığının ərazisinin dolayısı hüquqi varis olan Azərbaycan Milli Şurası, səlahiyyət hədlərindən kənara çıxaraq ərazilərin verilməsi ilə nəticələnən və hüquqi varisin (İrəvan xanlığı və onun əhalisinin) rəyini öyrənmədən qəbul etdiyi qərar, neqativ hüquqdur və İrəvan əhalisinin mülkiyyət hüquqlarına əleyhinə qarşı birbaşa kobud hüquq pozuntusudur. Yaranmış vəziyyətdə problem obyektiv və düzgün şərh edilməli, İrəvanın dövlətinin varisliyi və xanlığın əhalisinin milli tərkibi nəzərə alınmaqla yuridik varislə təmin edilməlidir. Ümumiyyətlə, Zaqafqaziya Seymində azərbaycanlı və gürcü nümayəndələri ilə birlikdə ermənilərin də təmsil olunanları və konfederativ dövlət perspektivləri problemin yaranmasına gətirib çıxaran səbəblərdən ibidir.

Fəaliyyətinə xitam verilməsi və ya hər hansı səbəbdən süqut etmiş dövlətlərin (imperiya və digər dövlətlərin) əmlaklarının və ərazilərinin hüquqi rejiminin varislə və müvafiq pay bölgüsü əsasında müəyyən edilməsi, beynəlxalq hüququn tənzimləmə obyektinə daxildir (yaxın keçmişdə, SSRİ-nin, Çexoslovakiyanın əmlaklarının bölünməsi kimi). Bu proses bilavasitə subyektlər arasında, qarşılıqlı razılaşmaya müvafiq olaraq iki tərəfli və çox tərəfli müqavilələr əsasında müəyyən edilir. İrəvan xanlığının işğalı rəsmiləşdirən, onu vassal asılılığına məcbur edən müqavilənin (Rusiya imperiyası tərəfindən imzalanmış Türkmənçay sazişi) müddəaları kontekstində prosesin həll edilməsi, yeganə ədalətli və düzgün hüquqi prosessual qaydaları təmin edir.

Çünki, İrəvan xanlığının Rusiya tərəfindən işğalının notisi olaraq onun müstəqilliyinə xitam verilməsi, xanlığın inzibati-ərazi vahidləri hüduqlarında sonralar quberniya yaradılmışdır. Beləliklə, imperiyanın süqut etməsi (baxmayaraq ki, onun hüduqlarında Sovet Rusiyası yaranmışdır) səbəbindən, yəni Türkmənçay sazişinin subyektlərindən birinin mövcudluğuna xitam verildiyinə görə, müqavilə hüququnun obyektinə olan İrəvan xanlığının, yəni əzəli varisin hüquqları mübahisəsiz təmin olunmalıdır.

Azərbaycan Milli Şurasının 29 may 1918-ci il tarixli 3 sayılı Protokoluun legitimliyi əsaslandırılmamış, beynəlxalq və milli hüquq normalarına tamamilə ziddir qərarı və müvafiq prosedurlar qaydasında qüvvədən salınmalıdır. Azərbaycanın dövlətçilik tarixində mühüm rolə malik olmuş və böyük əhəmiyyət kəsb edən Milli Şuranın İrəvan şəhərinin əvəzsiz icarə əsasında ermənilərə güzəşt etməsi, bağışlanılmaz addım idi. Digər tərəfdən, İrəvanın acı taleyi yeni dövlətlərin beynəlxalq əldə legitimlik əldə etmək, tanınmaları üçün qarşılıqlı hörmət, sülh içində dinc yaşamaq istəyi, demokratik-sivil dövlət (konfederasiya tərkibində) qurmaq niyyəti ilə bağlı idi. Bəhs olunan dövrdə birinci dünya müharibəsinin gerçəklikləri kontekstində baş vermiş proseslərin ağır nəticələrinin zərurəti, Azərbaycan xalqının böyük itkiləri verməsinə əsas səbəblərdən biri olmuşdur.

Hüquq normalarının təfsir edilməsinin yekunu olaraq qeyd etmək lazımdır ki, roman-german hüquq sistemi əsasında tənzimlənen mülkiyyətin icarə əsasında əldə edilməsi və ona sahiblik hüququna xitam verilməsi müddəti, müqavilədə (müqavilə formasından-yazılı və yaxud şifahi-asılı olmayaraq) digər hallar nəzərdə tutulmayan maksimum 99 il müddət üçün müəyyən edilir. 2017-ci il 29 may tarixində bu müddət başa çatmışdır. Azərbaycan Respublikasının da istifadə etdiyi roman-german hüquq sistemində, vaxtilə Roma patrislərinin istinad etdikləri kvirit hüququna görə, məhkəmə qaydasında mansipasiya edilmiş əzəli roma torpaqları yalnız "əbədi" hesab edilirdi. Zaman keçdikcə nəyinki kviritlərə məxsus torpaqlar, eyni zamanda digər torpaq mülkiyyətinə icarə əsasında sahiblik hüququnun müddətləri müəyyən edilmişdir. Yuxarıda da, qeyd etdiyimiz kimi, Avropa kontinent hüququnda da, torpaq sahibliyinin icarə müddəti maksimum 99 il təsbit edilmişdir.

İrəvan xanlığının daxil olduğu torpaqların həqiqi sahibi bu ərazilərdə yaşayan Azərbaycan xalqıdır. Bu torpaqlara sahiblik hüququnu müəyyən edən hüquqi sənəd isə, xanlığın işğalını rəsmiləşdirən çar Rusiyası ilə İrəvan xanlığına dair imzalanmış müqavilə (Türkmənçay razılaşması) və bu müqavilənin müvafiq bəndləridir. Azərbaycan xanlıqlarını ardıcıl işğal etmiş Rusiya imperiyası, bu ərazilərə münasibətdə sanki sahibsiz, heç kimə məxsus olmayan (roma hüququnun təsbit etdiyi: atmosfer, hava, dəniz suyu və s. heç kimi sahibliyində olmayan ümumi mülkiyyət kimi) ərazilər kimi davranmışdır. Belə ki, Rusiya imperiyası işğalının ilk dövrlərindən başlayaraq Azərbaycan tor-

paqlarına İrəvan, Türkiyədən və başqa ərazilərdən sayısız-hesabsız erməni ailələri köçürmüş, sonralar isə molokanlar, almanlar və digər xalqların nümayəndələrini də, Azərbaycan ərazilərində məskunlaşdırmışdır. Yeri gəlmişkən, imperiya siyasətinin məkrli planlarına daxil olan müasir anklav-ərazi institutu da, gələcək parçalamaq məqsədlərinə xidmət etmişdir.

Yekun olaraq, 1920-ci ilin yanvarında dünyanın böyük dövlətləri tərəfindən de-fakto tanınmış AXC və onun tarixi-siyasi varisi olan müstəqil Azərbaycan Respublikasının ali qanunverici orqanı olan Milli Məclis, Azərbaycan Milli Şurasının 29 may 1918-ci il 3 sayılı Protokoluun denonsasiyası (fransızca: pozmaq) etməli və BMT üzvü olan dövlətlərə öz qərarını bəyan etməlidir. Bunun üçün hüquqi prosedurlar çərçivəsində səlahiyyətli "Ləğvətmə Komissiyası" yaradılmalı, proses öyrənilməli və hüquq araşdırmanın nəticələri Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edilməlidir. AXC-nin tarixi-siyasi varisi kimi "sessi" institutu (tələb hüququnun güzəşt), yəni prosessual tələb hüququ, Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətlərinə daxildir və bu hüquqdan isə, beynəlxalq hüquq çərçivəsində istifadə edilə bilər. Hüquqi prosedurlar çərçivəsində aparılan araşdırmalara əcnəbi ekspertlərin cəlb edilməsi presedentindən də istifadə olunmalıdır. Eyni zamanda ATƏT-in Minski qrupunun üzvləri ilə danışıqlar gedirdə, Azərbaycanın nəyinki indiki vəziyyətdə, həmçinin Cənubi Qafqazda üç yeni müstəqil respublikaların yaradılması prosesində də, yaranmış kolliziyalı vəziyyətdə konstruktiv mövqə nümayiş etdirdiyini və öz əzəli torpaqlarını ermənilərə güzəşt etməsini, onların nəzərə çatdırılmalıdır. Zaqafqaziya Seyminin azərbaycanlı təmsilçilərinin və eyni zamanda Azərbaycan Milli Şurasının, bu Protokola əsas vermiş üzvlərinin xoş məramlı niyyətlərinin qarşılığında, Ermənistanın qəsbkar məhiyyəti aşkar edilməlidir.

Azərbaycan Milli Şurasının, Ermənistan qarşısında heç bir hüquqi öhdəliyi yoxdur və nə dövlət daxili hüquqda (milli hüquqda), nə də beynəlxalq hüquqda (üst-milli hüquqda), Azərbaycan Milli Şurasının 29 may 1918-ci il 3 sayılı Protokoluunun ləğv edilməsinin (denonsasiyasının) qarşısını alan heç bir hüquqi məhdudiyət qaydaları təsbit olunmamışdır. Protokoluun hüquqi məzmununa müvafiq olaraq aşağıdakı müqavilə növləri: a) əvəzsiz istifadə hüququ; b) torpaq icarə (istifadə) hüququ; c) tələb hüququnun güzəşt ("sessi"); d) ssuda müqaviləsi (müvəqqəti və əvəzsiz istifadə) hüquqi konstruksiya kimi təsvir olunur. Zənnimizcə, göstərilənləri nəzərə alaraq əzəli ərazilər Azərbaycan Respublikası hökuməti Milli Şuranın 29 may 1918-ci il 3 sayılı iclas Protokoluun denonsasiyasını, hüquqi prosedurlara uyğun təmin etməli və beynəlxalq hüquq normalarına müvafiq olaraq, Ermənistan qarşı İrəvan xanlığı əhalisinin hüquqi varisliyinə dair iddia tələbi qaldırılmalıdır. Təklif olunan hüquqi prosedurlar qaydalar, iddia tələb hüququnun yaranması ilə yanaşı, beynəlxalq səviyyədə Azərbaycan Respublikasının haqlı mövqeyini daha da möhkəmləndirməsinə əsas yaradacaqdır.

Beləliklə, Milli Şura İrəvan quberniyasının xeyli hissəsinin və İrəvan şəhərinin ermənilərə güzəşt edilməsi təşəbbüsü ilə çıxış etməsi, tələsik və hərtərəfli düşünülmüş diplomatik qərar olmamışdır. Bununla belə, İrəvan xanlığına məxsus olmuş ərazilərin, yaradılması nəzərdə tutulan erməni respublikasına verilməsini rəsmiləşdirən Azərbaycan Milli Şurasının 29 may 1918-ci il tarixli 3 sayılı iclas Protokoluunun qərarı, yaranmış mürəkkəb hərbi-siyasi vəziyyətdə çox güzəştli, lakin öz dövrü üçün tarixi gerçəklikləri əks etdirən konstruktiv və balanslaşdırılmış məsələləri əhatə etmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920 гг.). Законодательные акты: Баку, издательство «Азербайджан», 1998, 560 с.
2. Азербайджанская Республика (1918-1920 гг.). Документы и материалы. Баку: издательство «Элм», 1998, 616 с.
3. История государства и права зарубежных стран. Часть 2. (под общей ред. д.ю.н. проф. О.А.Жидкова и д.ю.н. проф. Н.А.Крашенинковой). М., 2004. 720 с.
4. Azərbaycan Respublikasının Milli Məcləsi. "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı. B., 2006. 776 s.
5. Р.А.Əkbərov. Müasir hüquq sistemləri. Dərslük. "Qanun" nəşriyyatı. B., 2014. 700 s.
6. Международное право. Учебник (под ред. д.ю.н. проф. Н.Т.Блатова). «Юридическая литература». М., 1979. 584 с.
7. Д.В.Дождев. Римское частное право. Учебник для вузов. «Норма». М., 2005. 784 с.
8. Международное публичное право. Учебник (под ред. д.ю.н. проф. К.А.Бекяшева). «Проспект». М., 1999. 640 с.

9. "Rusiya və Zaqafqaziya qanunlarının müvəqqəti qüvvədə saxlanılması barədə" 23 iyun 1918-ci il tarixli hökumət qərarı /Azərbaycan Respublikası DA: f.100, siy. 2, iş 7, v. 5.
10. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. Bakı: Lider nəşriyyatı, I cild, 2014, 440 s.
11. AR Mülki Məcəlləsi. Bakı: "Hüquq ədəbiyyatı", 1999.

ON THE POLITICAL AND LEGAL NATURE OF PROTOCOL NO. 3 OF THE MEETING OF THE NATIONAL COUNCIL OF AZERBAIJAN ON MAY 29, 1918

Summary

The article analyzes the essence of Protocol No. 3 of the meeting of the National Council of Azerbaijan on May 29, 1918. The meeting discussed the request of the Armenian National Council for the transfer of the city of Iravan to the newly-created Armenian Republic, regarding which a positive decision was made. In exchange for the good intentions of the members of the National Council of Azerbaijan, which gave consent, the essence of barbarism of Armenia, constantly came out and continues to this day as well. At the end of the article, a proposal is made to create, within the framework of legal procedures, an authorized "Cancellation Commission" and adopt the relevant decision of the National Assembly of the Republic of Azerbaijan on the cancellation (denunciation) of Protocol No. 3 of the National Council of Azerbaijan on May 29. In the author's opinion, the results of legal procedures once again will support the justified position of Azerbaijan the Republic of Azerbaijan in the international arena.

О ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ СУЩНОСТИ ПРОТОКОЛА №3 ЗАСЕДАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО СОВЕТА АЗЕРБАЙДЖАНА ОТ 29 МАЯ 1918 ГОДА

Резюме

В статье анализируется содержание Протокола №3 заседания Национального Совета Азербайджана от 29 мая 1918 года. В заседании обсуждалась, просьба армянского национального совета о передаче города Иреван вновь созданной Армянской Республике, относительно которого было принято положительное решение. Взамен на добрые намерения членов Национального Совета Азербайджана, давшего согласие, сущность варварства Армении, постоянно выступала наружу, и продолжается до сегодняшнего дня. В конце статьи дается предложение о создании в рамках юридических процедур полномочной "Комиссии об отмене" и принятия соответствующего решения Национального Собрания Азербайджанской Республики об аннулировании (денонсации) Протокола №3 заседания Национального Совета Азербайджана от 29 мая 1918 года. По мнению автора, результаты юридических процедур еще раз укрепить справедливость Азербайджанской Республики на международной арене.